

РОЗДІЛ IV

Створення та діяльність Дружин українських націоналістів

4.1. Формування ДУН

Як ми вже зазначали в другому розділі даної праці, оунівці, спираючись на позитивний історичний досвід багатьох народів, намагалися здійснювати свої військові плани одночасно у двох рівнозначних напрямках – підготовці повстання на батьківщині та формуванні національних легіонів при іноземних арміях, які в найближчому майбутньому реально могли розпочати бойові дії проти держав-окупантів українських земель. Ще раз наголосимо, що це була класична схема діяльності революційно-визвольних організацій відома принаймні з початку ХІХ століття.

Дослідивши заходи ОУН(Б), пов'язані з підготовкою та організацією збройних виступів на території УРСР, а також розглянувши намагання націоналістів самотужки створити українські збройні сили чи бодай якесь ополчення (міліцію), ми логічно підійшли до проблеми організації бандерівцями військових формувань "під крилом" німецької армії.

Першочерговим завданням при дослідженні історії формування Дружин українських націоналістів, на нашу думку, повинен стати пошук відповідей на два ключові питання: для чого ОУН(Б) перед війною пішла на неприховану співпрацю з вермахтом і

чому націоналісти вірили в те, що німецьке командування погодиться на підготовку українських солдатів, незважаючи на негативне ставлення фюрера і його найближчого оточення до створення в перспективі української держави?

Щоб знайти відповідь на перше запитання потрібно з'ясувати, чи могли оунівці в 1941 р. розраховувати на військову допомогу з боку інших держав Європи. Ідеться, насамперед, про військово й економічно потужні країни-переможниці Першої світової війни, колишні країни Антанти – Францію та Британію. Коротко нагадаємо, що в 1917–1920 рр. Антанта з великою підозрою поставилася до українських самостійницьких устремлінь. Протягом 1917 року, коли російські фронти Першої світової війни, під впливом Лютневої революції в Петрограді, почали виявляти ознаки повної дезорганізації, військові місії Британії, Франції, Бельгії та Сербії, розцінюючи новостворену Українську Центральну Раду як стабілізуючий фактор у регіоні, неоднократно намагалися переконати українських політиків продовжити бойові дії, пропонуючи, у відповідь, підтримати автономістські вимоги українців. Однак відмова українського уряду продовжити виконувати союзницькі зобов'язання помираючої імперії Романових і швидке підписання сепаратного договору з Центральними державами, відштовхнула правлячі кола країн Антанти від подальшої співпраці з Києвом. З того моменту західні урядовці почали розглядати українську державність не інакше, як наслідок роботи німецької розвідки, а українських урядовців-соціалістів прирівняли до більшовиків. Стосовно ЗУНР західні "демократії" повелися теж, м'яко кажучи, не порядно. Рятуючи польську армію від поразок на українському фронті, делега-

ція генерала Бертелемі запропонувала уряду ЗУНР заздалегідь неприйнятні, принизливі умови миру з поляками. Доки йшли переговори, на українсько-польський фронт почали прибувати антантівські добровольці (американські льотчики) й ціла армія Ю.Галлера, обмундирована, озброєна і навчена французькими фахівцями. Натомість українські війська навіть не могли отримати куплену урядом за величезні кошти військову амуніцію та озброєння зі складів американської армії в Марселі. І вже зовсім по-варварськи з боку Антанти виглядала блокада території УНР у 1919 році, тоді, коли туди намагалися завести бодай ліки для десятків тисяч хворих на тиф. Безперечно, така історична спадщина в ставленні Франції та Британії до українських національних прагнень не сприяла конструктивному розвитку стосунків між ОУН як силою, що репрезентувала український незалежницький рух, з одного боку, й урядами західних держав – з другого. І все ж у 30-х рр. ХХ століття ОУН робила спроби залучитися підтримкою в англо-французькому таборі. У 1933–1935 рр. у Лондоні перебував оунівський емісар Є.Ляхович, який проводив переговори із високоставленими чиновниками британського Міністерства закордонних справ. Є свідчення про те, що Є.Ляховичу вдалося схилити на свій бік симпатії багатьох англійських дипломатів ¹. Однак проти тісної співпраці з ОУН виступила британська військова розвідка "М. І. 5" (Military Intelligence), яка влітку 1936 р. у своєму звіті до британських міністерств внутрішніх і закордонних справ зазначала, що УВО й ОУН є організаціями, що проводять розвідувальну роботу на користь німецької військової розвідки. Тому їх, на думку британських військових, слід розглядати, як "зграю шпигунів і провокаторів" ².

Можна припустити, що подібний висновок робився не без допомоги матеріалів наданих польськими спеціальними службами, але, як би там не було, він перекреслював усяку можливість військової взаємодії ОУН із Великою Британією.

Союзницькі відносини між Польською республікою та тогочасними наймогутнішими державами Європи Францією і Великою Британією автоматично змушували керівників українського націоналістично-революційного руху шукати опори й підтримки у своїй боротьбі в таборі ворогів Польщі. Найбільш натягнуті взаємини офіційна Варшава мала з іншою молодого постверсальською державою – Литвою. Війна за Віленський край і постійні намагання шовіністично налаштованих керівників Другої Речі Посполитої включити Литовську республіку, якщо не до складу Польщі, то принаймні в орбіту її геополітичних та економічних впливів, ніяк не сприяли "вирівнюванню" й "потеплінню" між-державних стосунків.

Дослідник взаємин Литви з УВО та ОУН О.Кучерук небезпідставно вважає, що ініціатором українсько-литовської співпраці був міністр закордонних справ Литви (у 1919–1920 рр.) Й.Пуріцкас³. Співпраця зводилася до взаємодії на міжнародній арені, обміну розвідінформацією про військо польське, фінансової та технічної допомоги УВО й ОУН з боку Литовської держави. Найвідомішими фактами успішної взаємодії українських націоналістів з литовцями були: забезпечення гданською експозитурою УВО транспортування до Литви через територіальні води Польщі двох куплених в Німеччині підводних човнів у 1925 р.; передача розвідкою УВО в 1926 р. литовській стороні інформації про підготовку Польщею анексії Литви (завдяки їй литовський

уряд вчасно звернувся до дипломатів Британії та Німеччини, які зуміли переконати поляків у недоцільності окупації Литви); 1927 р. УВО заснувала в столиці Литовської республіки Каунасі власне дипломатичне представництво, яке під вивіскою українсько-литовського товариства успішно діяло до 1940 р.; наступного 1928 р. керівники ПУНу Є.Коновалець і В.Мартинець відвідали Литву з офіційним візитом, були тепло прийняті найвищими керівниками держави, разом з делегаціями іноземних держав узяли участь у відзначенні 10-ліття незалежності Литви; протягом 1929–1934 рр. у Литві друкувались і переправлялися на територію Західної України нелегальні видання УВО й ОУН (книжки "Конспірація", "УВО", "Війна і революція", часопис "Сурма"). У 1937–1938 рр. десятки керівників ОУН, включно з Є.Коновальцем, отримали паспорти громадян Литви *, що дозволило їм без ускладнень пересуватися світом. У 1937 р. уряд Литви субсидував ОУН, передавши на організаційні потреби 2500 американських доларів **. Протягом 1920–1930-х рр. бойовики УВО й ОУН використовували територію Литви для проникнення в Польщу та СРСР⁴, а в заміні Є.Коновалець, починаючи з 1933 року, через свої зв'язки в німецькому керівництві, регулярно намагався вплинути на позицію канцлера А.Гітлера

* Саме з паспортом громадянина Литовської республіки в кишені Є.Коновалець пішов на свою останню зустріч у Роттердамській кав'ярні. Паспорт за номером 25945 (серія ОВ) був виданий Коновальцю 4 лютого 1938 року литовським посольством у Берліні. (Детальніше див. Кучерук О. Останній паспорт Євгена Коновальця. (До генези українсько-литовських стосунків між двома світовими війнами). – С. 391–395).

** Субсидії від литовців були й пізніше, загалом за 1936–1937 рр. вони становили 35 тисяч доларів США, тоді як німці, у цей же період, передали ОУН 50 тисяч доларів.

стосовно передачі Німеччині литовського порту Клайпеди⁵.

Однак незважаючи на те, що теплі взаємини між українським націоналістично-революційним рухом і Литвою були для УВО й ОУН практично корисними, Литовська республіка, в силу об'єктивних причин, не могла стати важливим політичним гравцем у Європі, з допомогою якого лідери українського організованого націоналізму отримали б шанс кардинально змінити існуюче геополітичне становище в світі чи, бодай, у регіоні між Балтійським і Чорним морем.

Єдиною, відносно потужною, хоча й скованою "ланцюгами Версалю", країною, зацікавленою в політичному і воєнному ослабленні як Польщі, так і Радянського Союзу, була Німеччина. Незаперечним є той факт, що стосунки між УВО–ОУН та цією державою в міжвоєнний період і в часи Другої світової війни не були якоюсь випадковістю, вони закономірно виростили на фундаменті історичної традиції та тогочасної дійсності. Не можна ігнорувати також і тієї обставини, що більшість керівників українських націоналістичних організацій були вихідцями з австрійської Галичини, тобто людьми доволі глибоко закоріненими в австро-німецькій культурній і політично-державній традиції.

Але найголовнішим фактором, що визначив долю співпраці ОУН і Німеччини, безперечно, була спільна зацікавленість обох сторін у зміні існуючого у версальській Європі "статус кво".

Через сорок років після завершення Другої світової війни Я.Гайвас, аналізуючи українсько-німецькі стосунки цього періоду, підкреслював: "До держав-ревізіоністів належала в першу чергу Німеччина, яка також була найбільшою державою ревізіоніс-

тичного табору й уважала себе найпокривдженішою... Українське суспільство нашого Заходу, тобто земель, які опинилися на Захід від польсько-російської границі, за дуже маленьким винятком, також дуже прихильно ставилися до ревізії Версальського договору, який формально підтвердив наше поневолення... Таке становище західної частини українського народу було зовсім самозрозумілим і викликане воно було свідомістю, що дорога до Української держави веде через ревізію того договору... Таким чином, так звана позитивна постава українського суспільства до нацистської Німеччини була побудована на зовнішніх національно-політичних розрахунках, була звичайною концепцією спрямованою на шукання прихильних сил у світі та еventуальних союзників. А на таке кожен народ має не лише повне право, але і його керівні чинники мають обов'язок працювати у тому напрямку" ⁶.

Не менш влучно про стосунки українських політичних лідерів з Німеччиною висловився вчений-історик українського зарубіжжя І.Лисяк-Рудницький. Вказуючи на існування в українському суспільстві прони́мецьких настроїв, він зазначав: "Ця настанова (прихильна до Німеччини – *І.П.*) існувала вже до 1933 року, і вона тривала після 1933 р. – не тому, що Німеччина стала нацистською, а тому що вона далі перебувала в опозиції до "статус кво". Якщо українці в цьому відношенні помилились, вони заслуговують на таку саму поблажливість, як ті з-поміж західних лібералів, що замикали очі на реалії російського комунізму" ⁷.

Співпраця УВО й ОУН з німецькою військовою розвідкою на 1941 р. мала вже більш як десятирічну історію. За свідченнями самих оунівських лідерів,

контакти з абвером розпочалися з кінця 20-х рр.* Насправді ж зв'язки з німецькою розвідкою УВО почало підтримувати з 1923 року, коли було укладено письмову угоду між тодішнім начальником німецької контррозвідки полковником Гемком і вождем УВО полковником Коновальцем . Згідно з угодою українська сторона зобов'язувалася поставляти розвіддані про польську армію, а німці виплачували за це грошові субсидії в розмірі 9 тисяч рейхсмарок на місяць . Однак наприкінці 1928 року польській контррозвідці та поліції вдалось арештувати близько 100 українців, які шпигували на користь Німеччини. Наслідком арештів став політичний міждержавний скандал і відмова в подальшому фінансуванні УВО. Хоча, слід підкреслити, що ні німецька, ні литовська грошова допомога повністю не розв'язувала проблеми фінансування УВО та ОУН, яке проводили, головним чином, за рахунок експропріацій (пограбування польських поштових відділів) і пожертв емігрантів у США й Канаді.

Із УВО й ОУН за часів існування Веймарської республіки співпрацювали в основному молоді офіцери розвідки. Після приходу до влади в Німеччині націонал-соціалістів, старе керівництво розвідслужб було замінене новими людьми. Серед них не останнє місце почали займати перспективні офіцери, котрі мали тісні контакти з окремими членами ОУН.

У грудні 1932 року в Берліні відбулася зустріч

* У листі Є.Коновальця до В.Мартинця, датованому 2 травня 1930 р., лідер націоналістів зазначає, що у французькій поліції є дані про зв'язки Організації з німецькими посадовими особами. (Див. Кентій А.В. Нарис історії Організації українських націоналістів (1929 –1941 рр.). – С. 14.)

між керівниками ОУН Коновальцем і Ярим* та

* Рихард (Ріко) Ярий, Яри, народився, за одними даними 1888 року в Судетах (Див. Кентій А.В. Нариси історії Організації українських націоналістів (1929–1941 рр.). – С. 12.), за іншими – в 1898 році в Ряшеві, тепер Жешув у Польщі (Див. ЦДАВО України, ф. 4628, оп. 1, спр. 10, арк. 142 або Веденєєв Д. Загадка ріка Ярого // Пам'ять століть. – 2001. – № 6. – С.149–150). Його батько був австрійським офіцером, за національністю чехом, мати - полькою (дівоче прізвище Поллак). Батько Ярого в 1913 році вийшов у відставку й оселився в Моравській Остраві, військовий як пенсіонер. Вчені, які називають роком народження Ярого 1888-й, стверджують, що 1912 року він закінчив військову академію у Віннер Нойштадті. За іншими даними, Ярий до початку Першої світової війни закінчив лише 6 класів реальної гімназії, а в 1914–1915 рр. навчався у воєнно-технічному училищі в Медлінзі біля Відня. Закінчив училище 1917 року в званні лейтенанта. На фронті Ярий опинився у 1917 році в саперному батальйоні. У своїй офіцерській книжці він, як і багато нацменів, записався "німцем". 1918 року Ярого звільнили в запас у чині лейтенанта саперної служби. Залишившись безробітним, честолюбний молодий офіцер, як і багато його колег, подався до української військової місії у Відні, щоб записатися добровольцем до УГА, яка вже воювала проти Польщі. Ярий переконав вербувальну комісію в тому, що він кавалерист, і був зарахований до кінноти УГА в чині оберлейтенанта. У 1920 році Ярий стає капітаном (сотником), а ще через рік опиняється разом із залишками бригади генерала Кравса в Чехословаччині. 1922 року в Ужгороді Ярий одружився з єврейкою Розою Шпільфогель, яка походила з м. Перемишлян (тепер Львівської області). Ярий був у перманентному конфлікті з батьком і тому не отримав від нього спадку, його дружина теж посварилася зі своєю ортодоксальною єврейською сім'єю. Щоб заробити на життя, Ярий вдався до спекуляцій кінями, які належали УГА, проти нього навіть розпочали кримінальну справу, але її не завершили у зв'язку з розформуванням таборів для інтернованих. Цього ж року Ярий виїхав до Німеччини й там став близьким співробітником Коновальця, а вже в 1923 році він навчався на курсах радистів, організованих райхсвером для бойовиків УВО, в Мюнхені. Тоді ж керівництво УВО надало німецькій розвідці свої дані про кількість, дислокацію й озброєння польської армії. Ці дані були високо оцінені штабом 1-ї дивізії райхсверу в Східній Пруссії. Тому для членів УВО було розгорнуто ще одну школу підготовки

представниками німецької розвідки капітаном Патцігом і майором фон Фоссом¹⁰. Результатом цієї зустрічі стало вироблення домовленості про відновлення співробітництва. ОУН зобов'язувалася співробітничати з німцями у військовій сфері на випадок війни з Польщею. Німці ж, у свою чергу, проводили фінансування організації на загальну суму 8 тисяч марок на місяць, а також допомагати технічними засобами та підготовкою персоналу¹¹.

Наприкінці 1933 р. майор Конкас, коментуючи можливість підтримки абвером якоїсь однієї емігрантської організації заявив: "Коли ми взагалі якусь

радистів у Пруській Голландії. Наприкінці 1923 року там з'явився Ярий, який впродовж 1923–1924 років діставав цікаві для німецької розвідки дані про польську армію і вигідно продав їх німцям. Скоро Ярий отримав доступ до Міністерства райхсверу, був ознайомлений з деякими державними секретами Німеччини (зокрема зі структурою розвідки в Східній Пруссії та Данцігу). Ярий контактував з німецьким "Сталевим шлемом" та іншими націоналістичними організаціями, а з 1932 року знайшов собі друзів у націонал-соціалістичній партії, переважно серед штурмовиків із СА, очолюваних капітаном Ремом. 20-ті рр. ХХ століття Ярого супроводжують фінансові скандали й звинувачення в присвоєнні немалих коштів із каси УВО та ОУН, однак Коновалець його захищає, як свого єдиного зв'язкового з вищими ешелонами німецької армії та партійної еліти. Після розколу ОУН Ярий став на бік Бандери. У 1939–1941 роках Ярий паралельно працює на Японську розвідку. 1941 року він був одним з організаторів Дружин українських націоналістів. Після ліквідації українського уряду у Львові, Ярий був арештований гестапо 16 вересня 1939 р., а після звільнення відійшов від діяльності в ОУН і прожив тихим приватним життям до 1969 року у своєму маєтку в Австрії. Окремі дослідники, зокрема П.Балей у праці "Фронда Степана Бандери в ОУН в 1940 р.", стверджують, що Ярий був не лише агентом абверу, але й радянської розвідки, і що саме він допоміг ліквідувати Є.Коновальця, вивівши на нього псевдозв'язкового з УРСР П.Валюха (Судоплатова). У смерті Коновальця Ярий начебто став зацікавлений після початку розслідування його фінансових афер.

групу підтримаємо, то мусить це бути група, яка в нашій політиці заслуговує на увагу – нею є Організація українських націоналістів" ¹².

Співпраця між ОУН й абвером з більшою чи меншою інтенсивністю відбувалася протягом 30-х рр. Однак її активізація починається з осені 1937 року, коли військові кола Третього рейху одержали від керівників держави офіційну санкцію на початок підготовки до війни. Протягом року Є.Коновалець, за посередництвом генерала В.Курмановича, двічі зустрівся в Австрії й Італії з керівниками абверу-2 майорами Гросскуртом, Петцальдом і Штольце ¹³. Наслідком переговорів була обіцянка німців забезпечити для ОУН "повну фінансову підтримку" ¹⁴. Невдовзі, призначений ще в 1935 році на пост шефа військової розвідки Німеччини адмірал Канаріс, налагодив особисті зв'язки з Є.Коновальцем ¹⁵. Оунівський лідер, який на нацистських партійних бонз "не справив враження хоч трохи важливої людини та всенародного вождя", а скоріше "українця середніх здібностей з деякою долею селянського лукавства" ¹⁶, надзвичайно сподобався керівникові німецької розвідки. Пізніше, один з керівників абверу, Оскар Райле згадував: "Адмірал Канаріс особисто вів з ним переговори про майбутню спільну роботу проти СРСР. Офіцери, які брали участь у цій зустрічі свідчать, що Канаріс відверто висловлював свою особисту симпатію до революціонера Коновальця." ¹⁷. Цікаво, що після загибелі Коновальця, Канаріс до 1944 року завжди дбайливо доглядав його могилу в Голландії ¹⁸. Переговори з Коновальцем не пройшли марно. ОУН в особі Канаріса, його організації, а згодом, і ОКВ (Верховне командування вермахту створене в 1938 р.) отримала не лише солідних покровителів і захисників від таємної

державної поліції, а й серйозних партнерів для реалізації в найближчому майбутньому важливих спільних проєктів з підготовки військових кадрів для ОУН. Наприкінці 1937 року Є.Коновалець посилив військову референтуру своєї Організації, ядро якої тепер складала полковник і два генерали – А.Мельник, М.Капустянський і В.Курманович¹⁹. Ця референтура (або як її ще називали Військовий штаб ОУН) займалася розробкою мобілізаційних планів і готувала ґрунт для створення української армії з емігрантів при допомозі вермахту*. У рамках цієї допомоги 1938 року оунівці активно готували своїх бойовиків у 60 учбових таборах абверу. З допомогою німецької розвідки ОУН відкрила радіостанції у Відні, Граці та Лінці²⁰. Члени Військової референтури ОУН, які мали військову підготовку польської або колишніх українських армій, пройшли старшинський перевишкіл у таборах абверу Зауберсдорф (50 км від Відня) біля озера Гімзее (Баварія). Кураторами офіцерського вишколу з боку німців були полковник абверу Е. фон Лагузен і генерал-лейтенант Т.Ендерс, а з українського боку – генерал М.Капустянський і полковник Р.Сушко. Курсанти за шість місяців одержували міцну теоретичну підготовку, солідні практичні навички, брали участь у маневрах вермахту²¹.

* Блискуче теоретичне обґрунтування необхідності створення армії з українських емігрантів у зв'язку з назріваючою світовою війною зробив у одній зі своїх праць генерал Микола Капустянський. Ще в 1936 році він передбачив нову "епоху світових воєн та соціальних і національних революцій", протистояння між фашизмом та націонал-соціалізмом з одного боку і ліберальним світом та СРСР з іншого тощо. (Детальніше див. Капустянський М. Українська Збройна Сила й Українська національна революція. – Саскатун, Саскачеван: Новий шлях, 1936.).

Тривала співпраця ОУН з абвером і в час Чехословацької кризи. З моменту формування армії Карпатської України, Р.Ярий, через свої зв'язки з керівництвом вермахту та намісником Третього рейху в Австрії А.Зайссом-Інквартом, домовився про поставки карпатським січовикам озброєння, боєприпасів та уніформи зі складів колишньої австрійської армії²². Однак із цього задуму нічого не вийшло, Карпатська Січ змушена була майже голіруч протистояти угорським окупантам. Її розбиті підрозділи відступили на територію Румунії й були інтерновані до табору в Ніредьгазі²³. До честі німців, слід підкреслити, що вони не покинули інтернованих і полонених січовиків на призволяще. Плануючи залучити їх до еventуальної війни проти Польщі (затвердження плану "Вайс" відбулося 11 квітня 1939 року), представники абверу спільно з оунівцями визволили з мадярського полону 400 січовиків, яких перевели до навчальних таборів абверу в Кірхендорфі та Гакенштейні (Верхня Австрія)²⁴. А згодом до рейху було вивезено всіх інтернованих румунами українців.

Завершилась оунівсько-абверівська співпраця 30-х рр. ХХ століття згодою керівництва абверу, перед нападом Німеччини на Польщу, 15 серпня 1939 р. створити, за участю оунівців, український диверсійний загін із 120 (за іншими даними – 600) чоловік, який базувався в Словаччині й отримав кодову назву "Bergbauernhilfe" ("Допомога гірським селянам")²⁵. Підготовкою загону займався абвер-2 (другий відділ абверу – "Диверсії та психологічна війна"). Формування цього невеличкого Легіону під командуванням полковника Р.Сушка, стало піком військової співпраці між тоді ще єдиною ОУН і вермахтом. І хоча українці пропонували своїм німецьким візаві

зарахувати до Легіон 12 тисяч солдатів і 1300 офіцерів, керівники вермахту відкинули таку пропозицію як нереальну²⁶. Базовий військовий вишкіл загону Сушка, який в українській літературі ще відомий, як "Військові Відділи Націоналістів", відбувався в м. Зауберсдорфі. Заняття проходили в суворій таємниці, українські бійці часто змушені були з метою конспірації приховуватися під німецькими іменами та прізвищами²⁷. Легіонери Сушка в ході підготовки детально знайомилися з такими військовими дисциплінами, як: зброезнавство, топографія, підривна справа, диверсії, саботаж, десантування²⁸. ВВН мали стати базою для розпалення антипольського повстання в Західній Україні. Загальну ж координацію дій між повсталими націоналістичними групами в тилу польської армії і наступаючим разом з німцями загonom Сушка повинна була здійснювати 8-ма резидентура абверу-2 в м. Бреслау²⁹ (тепер Вроцлав). Німецькі дипломати й експерти зі спецслужб у травні 1939 року докладали всіх можливих зусиль для того щоб "конфлікт із Польщею був викликаний не з боку Німеччини"³⁰. У розрізі цього, виняткову увагу приділяли нагнітання "української проблеми", загострення якої могло б спровокувати повстання в Галичині – зручний привід для німецької інтервенції³¹. Однак після укладення пакту Молотова–Ріббентропа, командування вермахту "дало задній хід" своїм українським ініціативам. 25 серпня 1939 р. керівництво армії, враховуючи політичні міркування, відхилило думку про можливість залучення ВВН до бойових дій на фронті. Легіон Сушка в боях з польською армією не використовувався, а після завершення польської кампанії його солдатів здебільшого перевели на службу до веркшущів (охорона підприємств) або

допоміжної поліції в Генеральному губернаторстві.

Факти свідчать, що від моменту виникнення бандерівської Організації, Револьюційний провід неухильно продовжував політику розраховану на німецьку військову допомогу. Але після 23 серпня 1939 року, підписавши договір з СРСР, Гітлер особисто заборонив абверу контактувати з ОУН³². І лише від початку 1941 р., коли активно велась підготовка до нападу на Радянський Союз, абвер і ОУН(Б) відновили взаємну співпрацю. У травні 1941 року абвер створив окремий штаб керівництва розвідувальної та підривної діяльності проти СРСР, відомий під кодовою назвою "Штаб Валлі", очолюваний полковником Шмальшлегером і розташований біля Варшави³³. Саме через цей центр оунівці контактували з абвером в останні місяці перед війною. Один з лідерів бандерівського Проводу Я.Стецько, намагаючись пояснити такі дії, зазначав: "Найперше ж: усе це, усі заходи на військовому відтинку 1941 року йшли під кутом творення реальної збройної сили – фундаменту під державну будівлю! Ця сила організовувалася передусім в Україні, але як її допоміжна формація – були ДУН – формація, яка могла відіграти важливу роль у державному будівництві. Роль кристалізаційного пункту, навколо якого – у випадку зміни політики Німеччини – могли гуртуватися мільйони бійців, що перейшли на нашу сторону з Червоної армії..."³⁴ Тобто головну ставку у відкритій грі з німцями керівництво бандерівської Організації робило на можливе утворення реальної збройної сили, ядром якої мали стати добровольчі Легіони. Якраз ці формування, на думку їхніх організаторів, могли дати майбутній армії досить велику групу добре підготовлених офіцерів, а саме брак старшин був однією

з найбільших проблем для українських армій в роки визвольної війни 1917–1920 рр., адже тоді, наприклад, в Українській галицькій армії служило 2,4% офіцерів від бойового складу війська при мінімально допустимому рівні в 4%³⁵. Тож не дивно, що керівники ОУН(Б) виховані на традиції війни за незалежність, а особливо війни ЗУНР з Польщею, прагнули за будь-яку ціну не повторити помилок своїх попередників при створенні нової української збройної сили.

Сподівання ж на те, що армійське командування піде назустріч українцям, базувалося на двох моментах. Перший – полягав у небажанні вірити в можливість втілення Гітлером його божевільних расистських теорій; а другий – перебував у площині приязного ставлення багатьох офіцерів з ОКВ до незалежницьких прагнень українців. Наприклад, автор передмови до збірника спогадів "Дружини Українських націоналістів у 1941–42 роках" С.Ленкавський зазначав: "В початкових роках війни німецька армія мала більший голос, ніж у часі миру. Вона творила, до деякої міри, другий політичний фактор в Німеччині і була не лише єдиною силою в тоталітарній державі, яка не згітлеризувалася повністю, але в різних відношеннях стояла в антагонізмі до політичної керівної сили, до Націонал-Соціалістичної партії... З цими колами німецьких військовиків, що займалися політичними справами, ставилися прихильно до самостійності України, революційна ОУН утримувала приязні зв'язки... Обі сторони згоджувалися, що питання генеральних українсько-німецьких стосунків під час війни і після неї залежатиме від ставлення Німеччини до державної самостійності України. Доки це питання остаточно не вирішене, загалом доки задуми партії ще

не є діючими політичними факторами і є можливість на них впливати, доти базою взаємовідносин буде підтримка тими військовими колами наших самостійницько-визвольних акцій в таких межах, які були можливі в умовах німецької політики перед початком війни з СРСР. Підтримка в тому періоді відносилась головно до військових і технічних справ... Напередодні війни головною справою для ОУН була військова підготовка членів Організації. Організаційні військові школи, роблені власними засобами, давали лише теоретичну підготовку, але не могли дати того практичного і всебічного підготування, яке можна придбати, маючи засоби, якими диспонує військо" ³⁶.

Інші, більш лояльні до націонал-соціалізму, українські еміграційні кола намагалися продемонструвати невинність навіть расистських теорій гітлеризму. Так, у статті "Німецький націонал-соціалізм та європейські народи", вміщеній у "Віснику" Української інформаційної служби, що виходив у Берліні, підкреслювалося: "Ця доктрина (расова – *I.II.*) справді вирізняє і признає вищість так званої "германської раси", але тісні, інтимні взаємини на всіх ділянках життя, наприклад з італійським народом, доказують, що ця доктрина про "вищість" германської раси є лише грою слів в нутрі націонал-соціалізму та немає жодного загального значення. В націонал-соціалістичній доктрині расовості висовується на перше місце засаду т. зв. "арійської раси", що до неї належать всі народи Європи" ³⁷.

Українські політичні емігранти неодноразово заколисували себе цитуванням А.Розенберга, який доволі прозоро натякав на можливість створення української держави. Так, у статті В.Мурашка "22 червня 1941 року", вміщеній у часописі "Нація в поході", згадуються слова А.Розенберга, опубліковані

24 червня 1941 р. газетою "Фелькішер Беобахтер": "Націонал-соціалістична революція і Німецька держава покликані розв'язати дві проблеми на Сході. Одна – знищення большевизму, як ідеї й політичної сили; друга – розв'язання завдань, що випливають із історії простору й народів ССРСР. Треба знайти нове рішення, що відповідаючи традиціям різних народів, прямувало б з огляду на цілість Європи до її загального порятунку". Процитувавши слова райхсміністра, автор пафосно підсумував: "Програма проречиста і ясна. До того ж вона вийшла з-під пера Розенберга і надрукована у "Фелькішер Беобахтер" ³⁸.

Зазначимо також, що на українське громадянство серйозне позитивне враження справила політика німців у культурно-освітній сфері, яка здійснювалася ними протягом 1939-1941 рр. у Генеральному Губернаторстві. Зокрема, "Вісник" УЦК публікував 15 грудня 1940 року цікаві статистичні дані стосовно українських шкіл у регіоні. Із наведених цифр автор одразу ж зробив далекосяжні політичні висновки: "700.000 українців у Генеральному Губернаторстві має сьогодні 902* школи, коли 7.000.000 українців у бувшій Польщі не мали їх більше 300. Отже пропорціонально до числа українського населення, німецька влада дала нам у 30 разів більше публічних шкіл, як уряд бувшої Польщі" ³⁹. Додамо до цього, що в Закерзонні діяли 2 українські гімназії, 1000 кооперативів, 900 відділень "Просвіти", українські видавництва, виходила щоденна газета "Краківські вісті" тощо ⁴⁰. Така позиція німців стосовно українських культурних потреб породжувала дові-

* На середину 1941 року кількість українських шкіл у регіоні зросла до 929, а на одного українського вчителя припадало 65 учнів (див. Motyka G. Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraïnski 1943–1948. – Warszawa, 1999. – S. 85.).

ру до їхньої української політики загалом. Так, "Освідомчий відділ" все того ж Українського центрального комітету влітку 1941 року констатував: "Серед тутешньої інтелігенції в 95% є настрої повної віри у Воскресіння України і щирість німецької влади в закладженні української справи"⁴¹. Українське громадянство настільки сильно було засліплене "блискучою культурною політикою" нацистів, що почувалося достатньо впевненим аби 18 квітня 1941 року, руками голови УЦК В.Кубійовича, передати губернатору Г.Франку прокламацію з вимогою виділити в Геенеральному Губернаторстві окрему українську етнографічну область, з якої негайно виселити до центральної Польщі всіх поляків⁴². Довіра до німців посилювалася також через повний брак офіційної інформації з боку Берліна про майбутнє розв'язання українського питання. Уже після початку війни оунівці трактували таку "мовчанку", як намагання "приспати чуйність українців, щоб і надалі користуватися їхнім довір'ям"⁴³. Насправді ж справа була дещо складнішою. Сучасні дослідники переконливо доводять, що на момент нападу на СРСР в німецького партійного та військового керівництва не існувало чітко виробленої стратегії стосовно майбутнього України. Сам А.Гітлер не мав чіткого уявлення про упорядкування завойованих на Сході земель. У липні 1940 р. він заявляв про створення буферних держав – України, Прибалтики й Білорусії, потім говорив про німецькі адміністративні округи на цих територіях і тільки перед війною схилився до думки про повну колонізацію України⁴⁴.

Колишній учасник батальйону "Нахтігаль" М.Кальба у своїх спогадах наголошував на розумінні німецьким командуванням українських самостійницьких вимог, незважаючи на особисту позицію

Гітлера. "Правда, було написано в Гітлеровому програмовому творі "Майн кампф" про некорисне ставлення до України, та ніхто не був здібний вірити в те, бо йти походом проти Москви без зговорення з поневоленими народами, після досвіду Карла Шведського та Наполеона, виглядало на безглуздя, тим більше, що німці мали й самі добру науку з першої світової війни. А до того, старі німецькі генерали самі були непорушно переконані, що доки є договір дійсний (пакт Молотова-Ріббентропа – *І.П.*) про справу України не може бути мови, але, як почнеться війна, тоді ця справа буде позитивно вирішена. Тому вони діяли в тому напрямі, надіючись, що в цей спосіб зроблять своєму фюрерові милу несподіванку" ⁴⁵.

Опозиційність керівництва вермахту стосовно офіційної політики наци була не в останню чергу зумовлена реальними потребами армії, що виникали при підготовці до війни. З.Книш (член мельниківської ОУН і активний критик бандерівських "розкольників") так характеризував першорядні потреби німецької армії перед вторгненням на територію Радянського Союзу: "Вермахт жадав від українців насамперед перекладачів. Хто тільки в німецькій армії володів московською мовою – всіх перекинено на Схід. Визбирано всіх давніх колоністів, що повернулися до Рейху і прийняли німецьке громадянство, щедро черпано з резерв фольксдойчів – та всього того було мало... Друга справа, що на неї клав натиск вермахт, це були диверсійно-саботажні відділи. Вермахт офірував провести для тих людей спеціальний фаховий військово-саботажний вишкіл і скинути саботажно-диверсійних інструкторів з парашутів поза большевицьким фронтом" ⁴⁶. Варто підкреслити, що диверсійно-саботажні групи Верховне командування німецької армії створювало

не лише з українців, а й з донських і кубанських козаків, балтійців, кавказців, представників народів Поволжя й туркестанців⁴⁷. Для ОУН(Б), окрім військового вишколу солдатів, угода з німцями дала б можливість активістам Організації одержати певний захист від СД і гестапо. Нарешті, разом з українськими військовими частинами на Україну могли б легко проникати оунівські агітатори, які ще до приходу німецької цивільної адміністрації брали б владу на місцях у свої руки. З цією метою бандерівці й мельниківці створили так звані "похідні групи", котрі вже в перші дні війни з'явилися в різних містах і селах України⁴⁸. Про розмах роботи похідних груп свідчать і до недавня таємні документи радянських архівів, з яких можна дізнатися, що "слідом за фашистськими військами йшли українські націоналісти, як довірені особи у німців. Вони помагали німцям "визволителям" будувати окупаційну владу на захопленій території, проводячи для цього народні збори, виявляли потрібних людей націоналістичного і антирадянського спрямування, створювали з них місцеві органи влади. Таким чином ці органи влади в більшості своїй були повністю націоналістичними"⁴⁹.

Весною 1940 р., після перемог вермахту в північній Європі, більшість українських емігрантських осередків і груп очікували на швидку війну проти СРСР, відтак вони висували перед керівництвом німецької армії різноманітні проекти формування українського війська – від пропозицій мобілізувати чоловіче населення Закерзоння до створення армії з 150 тисяч полонених українців – колишніх службовців польської армії⁵⁰. Проте німецькі генерали рішуче противилися всіляким спробам організувати повноцінну українську армію, погоджуючись лише на створення невеликих формувань. Бандерівській

ОУН не доводилось обирати, прийшлося погоджуватися на пропоновані німцями варіанти.

Напередодні серйозних переговорів виникла необхідність провести попередні розмови з деякими впливовими людьми у вермахті, щоб дізнатися як, в якій кількості і на яких умовах можна буде здійснювати вишкіл українських добровольців. Вести ці переговори з представниками ОКВ на початку 1941 р. Революційний провід доручив Р.Ярому, який був довголітнім зв'язковим між ОУН й абвером і завжди вважався уособленням пронимецьких настроїв у Проводі⁵¹. Спочатку Р.Ярий провів зустрічі з офіцерами резерву ОКВ (Г.Кох, Т.Герусіс, Т.Оберлендер). За свідченнями Р.Ільницького, ці контакти тривали до лютого 1941 р. і завершилися згодою німців на прийнятних умовах зайнятися підготовкою 700 українських бойовиків⁵². Досягнувши взаєморозуміння з офіцерами резерву, Р.Ярий розпочав переговори безпосередньо з шефом сухопутних військ генералом В. фон Браухічем, що займався бойовою підготовкою німецьких армій до війни з СРСР, а також з начальником абверу – адміралом В.Канарісом. На кінцевому етапі до переговорів, котрі проходили в Берліні, долучився і С.Бандера⁵³. Ними було досягнуто угоди про вишкіл 800 кандидатів на старшин, які, навчені німецькими експертами, мали стати в майбутньому ядром союзною з Німеччиною української армії⁵⁴. Навчання мало проходити безпосередньо разом з німецькими військами під наглядом В. фон Браухіча та В.Канаріса*. 25 лютого 1941 року В.Канаріс дав сан-

* За деякими даними, в 1940 р. вже існувала домовленість між ОУН і керівниками вермахту про набір перших добровольців для офіцерської школи на території Польщі (див. Скорупський М. Там, де бій за волю (спогади курінного УПА Максима Скорупського – Макса). – Київ – Лондон – Париж – Торонто – Нью-Йорк – Сідней, 1992. С. 34–35.)

кцію на створення українського легіону ⁵⁵.

Однак чотирьох місяців, що лишалися до початку війни, було мало для того, щоб підготувати кадрового офіцера. Тому, за вимогою німців, на вишкіл відправлялися люди, котрі вже пройшли до війни старшинські чи підстаршинські курси, служили в армії або охоронних відділах, а таких в рядах ОУН(Б) було чимало.

Згадуючи про зустрічі з керівництвом німецької армії, С.Бандера підкреслював, що офіційної угоди між ОУН(Б) та ОКВ укладено не було, однак націоналісти передали своїм німецьким візаві письмовий перелік умов, на яких Організація погоджується на співпрацю. "Головні передумови були такі: завданням відділу є боротися проти большевицької Москви за відновлення і захист Самостійної Соборної Української Держави. Цілий відділ є під наказом Проводу ОУН, зобов'язаний перед ним присягою. Про ведення відділу у воєнні дії вирішує Провід ОУН і тільки за його згодою відділ виконує дотичні накази. Відділ підлягає німецькій військової владі в межах військового вишколу та військового побуту, в той час зобов'язується до того спеціальним приреченням, але не складає жодної німецької військової присяги. Відділ зберігає власний внутрішній порядок. Військова референтура Проводу ОУН надає військові ступені і встановлює командний склад у відділі ДУН" ⁵⁶. Пропозиції, висунуті українцями, виявилися цілком прийнятними і переговори між ОУН(Б) та ОКВ завершилися укладенням неформальної усної домовленості. Все це, звичайно, відбувалося за спинами лідерів Націонал-соціалістичної партії, які навряд чи дали б своє "добро" на укладення подібних угод, зважаючи на ставлення до України самого фюрера ⁵⁷.

Вище ми вже вказували на те, з якою метою німецькі армійські кола шукали порозуміння з націоналістами, а тепер спробуємо деталізувати ці моменти.

Безперечно, думати, що загін із 800 бійців міг відігравати важливу роль у двобої багатомільйонних армій, було б надто наївно, але ту агітаційно-пропагандистську роботу, яку могла виконувати українська військова частина, применшувати теж не слід. Рейхсміністр пропаганди доктор Й.Геббельс неодноразово підкреслював, що без гарної пропаганди немає хорошого уряду, як немає хорошої пропаганди без доброго уряду. Перефразовуючи його слова, можна зазначити, що без добре поставленої пропагандистської роботи, немає також і хорошої армії. Німецьке командування розуміло, що найкраще агітаційна робота серед новоокупованого населення проводитиметься їхніми земляками. Саме з цією метою потрібні були українські батальйони для ОКВ. Вони мали стати наглядним свідченням добрих намірів німецької армії і держави стосовно України. Українські легіонери легко могли б знаходити спільну мову з місцевим населенням, успішно агітувати молодь вступати до поліції, їхати на роботу до Німеччини, співпрацювати з місцевою окупаційною адміністрацією і т. д. Щоб, як любив підкреслювати фюрер у своїх виступах, "... плодючість цієї землі пішла на користь цілої Європи" ⁵⁸. Окрім цього, за розрахунками німців, свідоміші українці, які служили в лавах РСЧА, зіткнувшись з українськими солдатами, що воюють на боці Німеччини, почали б масово переходити на бік вермахту або вимагати від свого командування створити українізовані частини, що призвело б до неминучих конфліктів, хаосу, а відтак і до деградації Червоної армії ⁵⁹.

Треба взяти до уваги і той факт, що українськими добровольцями опікувався сам шеф контррозвідки В.Канаріс. Кращого матеріалу для підготовки розвідників і диверсантів йому важко було б знайти. Усі володіли мовою місцевого населення, польською, німецькою, дехто російською, всі були фанатично віддані ідеї боротьби проти Росії як втілення найбільшого лиха для Батьківщини, а тому абсолютно надійні в плані можливих зрад⁶⁰.

Таким чином, обидві сторони ще перед початком створення українських відділів уже покладали на них різні завдання. А швидке досягнення угоди лише доводить правильність припущення про те, що жодна зі сторін не мала наміру рахуватися з думкою протилежної і тільки прагнула використати майбутні підрозділи в своїх власних інтересах. Для того часу подібні домовленості й угоди, які заздалегідь ніхто не планував виконувати, не були рідкістю, – вони стали правовою нормою для тодішньої Європи, в якій панував культ сили і дух насилля, народи якої ставилися своїми вождями на межу фізичного знищення, а у вигравші залишався той, хто вчасно зміг підпорядкувати обставини своїм інтересам.

Після завершення переговорів, Револьюційний провід бандерівської ОУН створив мобілізаційний відділ для комплектації легіонів. Очолювали мобвідділ М.Лебедь та О.Луцький. Базувався він у Кракові, де майбутні легіонери також проходили медогляд⁶¹.

Мобілізованих оунівців поділили на дві частини. В українських документах новостворені батальйони фігурують під назвою Дружини українських націоналістів (група "Північ" та група "Південь"), в документах абверу вони отримали кодові назви "Спеціальний відділ "Нахтігаль" та "Організація

Роланд" ⁶². Німецьке командування визначило офіційні завдання для українських куренів: "Встановлення безпеки пересування німецьких частин по Україні, роззброєння недобитків Червоної армії, охорона ешелонів з полоненими та боєприпасами" ⁶³.

Як уже згадувалося, набір до куреня "Нахтігаль" проводився через Краків, у якому легіонери проходили загальний стрілецький вишкіл, що включав муштру, зброєзнавство, вивчення ідеологічних основ українського націоналізму, оборони від газової атаки, надання першої медичної допомоги, організаційної будови армії, військової топографії, історії воєн, воєнної економіки та ін. дисципліни. Викладачами на краківських курсах були поручник Босий, Гасин, Карачевський, Кузьминський, Шелест, Шмигель, Шухевич ⁶⁴. Після закінчення першої загальної підготовки частину новобранців відправили до Німеччини, а частину вишколювали в лемківських селах і містечках (Команча, Барвінок, Криниця, Дукля, Закопане). Там добровольці відпрацьовували вправність у веденні вогню з пістолетів, гвинтівок і кулеметів ⁶⁵. Українські бійці перебували в цих таборах напівлегально під виглядом "Служби праці" ("Арбайтдінст") ⁶⁶. Найбільша група зі ста добровольців навчалася в Криниці. Саме серед них було створено чудовий хор "Соловейко", який дав життя німецькій назві майбутнього батальйону – "Нахтігаль" ⁶⁷. У Барвінку навчалася 50 українських курсантів. Про їхній повсякденний побут залишив чудові спогади М.Кальба: "Рання збірка. Молитва. Всі стоять у муштровій колоні, у трилаві лицем у ширину. Команда: Рівняй до права! Прямо глянь! До звіту направо глянь! Інструктор голосить комендантові: відділ готовий до вправ. Перегляд одягу, черевиків, чи все позапинане, чи

кожен виголений, постава кожного. Початок вправи – муштра. Хтось десь там щось "помикитив" – Впасти! Впасти! Впасти! Повзти, Встати! Бігти! Впасти! – падають на нас безперервні команди. Люди падають, встають. Дехто намагається оминути калюжі з болотом. Це гнівить інструктора, і він насолоджується командуванням людьми у болоті. Надворі ще холод, а людям гаряче, аж пара з них йде..."⁶⁸. Подібну характеристику навчанню дав один з бійців ДУН Р.Кашубський у листі до свого товариша в Румунії, висланого 23 квітня 1941 року: "Я перемундурований у німецький мундир і цілий день гоню як звичайний рекрут. Помимо того чуюся добре. Величезний обоз військовий і між ним ми. Як у в'язниці, нігде не можна нам виходити. Дістаю вже нині команду роя, отже це лише дуже низька функція, хоч з часом має бути ліпше. Зрештою обіцяють, що в червні війна. Імо дуже добре"⁶⁹.

В інших таборах готувалися, головним чином, українські добровольці, що прибули з "веркшувців". Коли ж після цих попередніх вишколів вояків перевезли до Нойгаммера на спільні навчання, їх перодягли в цивільний одяг й ешелонами відправили до пункту призначення.

Тут слід підкреслити, що формування ДУН проходило не тільки на добровільних засадах, але й шляхом наказів і директив, які мусив виконувати кожен оунівець. Так, колишній боєць куреня "Нахтігаль" К.Таланчук згадував: "Рік 1941-й я працював у цукроварні в Переворську. Моїм організаційним зверхником був Михайлинин, що походив з Чортківщини. В лютому він прийшов до мене, кажучи, що ми оба виїжджаємо до Кракова на неозначений час, – "якщо маєш речі або одіж, то залиши в когось, щоб не "пропало". За три дні ми обидва

виїхали до Кракова. Там нас зібралось понад сотню і вивезено всіх у невідомому напрямку. По півночі ми приїхали до Берліну, звідтам заладували нас на вантажні авта і вивезли на околицю Бранденбургу. На місці, що виглядало як палац, або замок, перебрали нас в чорні мундири і повідомили, що ми є в українському Легіоні" ⁷⁰. Така секретність, очевидно, не була випадковою, до Бранденбургу, а точніше до фільварку Квель, розташованого на околиці міста, відправляли людей, серед яких планувалося відібрати спецагентів-диверсантів. Через десятки років після війни, учасник того вишколу П.Сорока (до речі, теж мобілізований до Легіону за наказом Проводу) згадував, що підготовка бойовиків перші місяці проводилася за звичним планом. Сотня курсантів мала трьох інструкторів, які здійснювали рекрутський вишкіл: муштра, вогнева підготовка (стрільба з рушниць і пістолетів-кулеметів МР-38 по стаціонарних і рухомих мішенях), вивчення матеріальної частини зброї, ідеологія українського націоналізму, нічні марш-кидки ⁷¹. У середині травня 1941 р. вишкіл відвідали М.Лебедь і С.Бандера, які виступили перед курсантами з промовами на урочистому мітингу ⁷². Наприкінці травня 1941 р. зі ста бійців німцями було відібрано двадцять п'ять найкращих, яких за індивідуальною програмою навчали "диверсійному ремеслу". Група призначалась для перекинення в СРСР ще до початку війни. Серед її головних завдань були: мінування військових об'єктів, диверсії на транспорті, пошкодження засобів комунікації ⁷³. У червні 1941 р. бойовиків розділили на три частини. П.Сорока разом із сімома товаришами отримав від абверу завдання знищити залізничний тор на станції Богданівка (на схід від Тернополя) і невдовзі був переправлений до Кракова ⁷⁴. У місті

легіонери одержали організаційні завдання від Проводу, оунівську літературу та фальшиві радянські паспорти. Німці видали кожному агентові три гранати, револьвер, продовольчий пайок і по три ручні годинники (останні мали слугувати хабарами для радянських посадових осіб, серед яких спостерігався "голод" на подібні речі)⁷⁵. 14 червня 1941 р. групу диверсантів військовими автомобілями перевезли до м. Тісна на Лемківщині, а потім через Ужгород, 15 червня, перекинули до містечка Ясіня в Карпатах. 16 червня група з провідником-оунівцем о 13 годині благополучно перетнула радянський державний кордон і до першої години ночі 17 червня, форсувавши р. Черемош, добралася до містечка Жаб'є. Наступні ночі оунівці переходили від міста до міста, днювали на конспіративних квартирах, роздавали підпільну літературу та накази Проводу⁷⁶. До 22 червня група дісталася до Коломиї, де її застала війна. Завдання абверу оунівці не виконали, судячи з того, якими темпами вони пересувались і наскільки затримувалися на явочних квартирах, можна припустити, що від самого початку німецьких вказівок група виконувати не збиралася (інакше, на шлях до Богданівки їм потрібно було б ще два тижні)⁷⁷.

Повертаючись до розгляду історії основної групи легіонерів зазначимо, що свої перші широкомасштабні маневри курінь "Нахтігаль" разом з першим батальйоном спецполку абвера "Бранденбург 800".

* Полк "Бранденбург-800", створений для спеціальних операцій абвера-2. Історія полку починається з 15 жовтня 1939 р., коли в Бранденбурзі під командуванням капітана Гіппеля сформувалася перша рота "Лер унд Бау Компані, цбф 800" (спеціальна служба підготовки і будівництва, цет-бі-фав 800). Ідея створення частин, укомплектованих біженцями з території СРСР і призначених для протипартизанських і диверсійних

Польові вправи проходили декілька разів на тиждень; ротами, взводами та відділеннями командували по черзі, щоб кожен вояк мав нагоду практично опанувати навички керівництва різними військовими одиницями. Вишкіл проходив надзвичайно інтенсивно, головний акцент робився на польові вправи та міські вуличні бої. Часто підготовка відбувалася ночами. У ході таких тренувань солдатам доводилося долати по 30–40 кілометрів за ніч⁷⁸. Загальне командування куренем зі сторони німців здійснював командир 1-го батальйону Бранденбурзького полку Ганс-Альбрехт Герцнер, а зв'язковим старшиною був оберлейтенант Теодор Оберлендер (майбутній міністр у справах переселенців в уряді ФРН). З українського ж боку куренем командував сотник Роман Шухевич (майбутній головнокомандуючий УПА – генерал Тарас Чупринка)⁷⁹. Загалом офіцерський склад "Нахтігалью" був німецьким. Тільки окремі українці керували взводами та відділами⁸⁰. Ротами командували винятково німецькі старшини – фон Тун, Гогенштайн, Міддельгаузе, Шіллер⁸¹.

Документи свідчать, що на початку літа 1941 р. "Нахтігаль" налічував 330 бійців і був укомплектований старшинським складом. Солдати батальйону носили німецькі польові уніформи, (а зовсім не ук-

акцій в тилу ворога, належала цьому офіцеру й дуже сподобалася Канарісу. На початку 1940 р. рота була розгорнута в батальйон, в жовтні – в полк, а в грудні 1942 р. полк став дивізією, яка складалася в основному з балтійців і поляків. Перший батальйон "Бранденбургу" призначався для дій проти СРСР. Він був найчисельнішим і найкраще підготовленим. (Див. Tessin G. Verbände und Truppen der Deutschen Wehrmacht und Waffen SS in Zweiten Weltkrieg. 1939–1945. – S. 342–346.; Kurowski F. Niemieckie oddziały specjalne 1939–1945. "Branderburczycy" i Abwehra. Przejrzył T.Nowakowski. – Warszawa, 2003.)

раїнські виробництва 1919 р., як про це стверджують деякі закордонні автори у своїх спогадах⁸²), що складались із солдатської куртки зразка 1940 р. (кольору фельдгрей), штанів прямого крою сіро-попелястої або землянисто-сірої барви та польової пілотки зразка 1938 р.⁸³ Куртка мала дві "напівприховані кишені" на боках і дві нашивні нагрудні кишені, прикрашені складками та застібнутими на гудзик трисекційними клапанами. На комірці куртки містилися петлиці у вигляді тканих подвійних вузьких котушок. Застібалася куртка на п'ять 18-міліметрових алюмінієвих гудзиків сірого або зеленого кольору. Такі ж гудзики пришивалися до кишень і погонів. Самі погони були темно-зеленими з білою окантовкою й кріпилися до куртки з допомогою хлястика та гудзика. Зовні вони не відрізнялись у рядових та офіцерів (у батальйоні ніхто не мав жодних старшинських відзнак). Національна ж символіка з'явилася на формі "нахтігалівців" зразу після входження до Львова. Тоді вояки на своїх погонах нашили вузькі блакитно-жовті стрічки⁸⁴. Над правою нагрудною кишенею куртки розташовувався вигаптований із тканої нитки вермахтівський орел*. На пілотках стрільців батальйону закріплювалися стандартні триколірні німецькі загальноармійські кокарди і тканий світло-сірим шовком імперський орел над ними. Кожному солдатові й офіцеру видавалися сталеві німецькі шоломи зразка 1935 р. зі звичайними армійськими емблемами, нанесеними з обох боків цього головного убору. Єди-

* Нагадаємо, що спеціальні нагрудні нашивки для ненімецьких формувань з'явилися тільки в серпні 1942 р. Вони мали вигляд трьох горизонтально розміщених паралельних смуг розділених по середині ромбом із вписаною в нього свастикою (див. Дробязко С., Карашук А. Восточные легионы и казачьи части в вермахте. Униформа, вооружение, организация. — С. 6.).

не, що виділяло старшин "Нахтігалю" серед загальної маси бійців – це взуття. Вони носили чоботи, тоді, як солдати були взуті в черевики з низькими брезентовими гетрами кольору фельдгрей⁸⁵.

Набір до куреня "Роланд" розпочався дещо пізніше – в квітні 1941 р. Займався цією справою Р.Ярий через крайове правління ОУН(Б) у Відні, яке в той час очолював З.Матла⁸⁶. Очевидно, вже не боячись спротиву з боку німецької таємної поліції (адже до війни лишалося два місяці й спецслужби мали багато важливіших справ), а також користуючись прихильністю колишніх австрійських офіцерів, які загалом із симпатіями ставилися до позитивного вирішення українських проблем, Р.Ярий установив цілком відкритий, добровільний запис до українського Легіону⁸⁷. Вербувальне бюро працювало у Відні на Ляндштассер-Гауптштрассе в приватному будинку. З Відня вся група добровольців була переправлена до замку Зауберсдорф (за 50 кілометрів на південь від австрійської столиці), де вони й проходили військовий вишкіл. До "Роланда" в основному вступали українські емігранти т. зв. "першої хвилі" та їхні нащадки. Крім того, за деякими даними, біля 15% від загальної чисельності бойовиків становили українські студенти з Відня й Граца⁸⁸.

Зі спогадів безпосередніх учасників подій дізнаємося, що до табору Зауберсдорф прибуло 350 новобранців. Підготовкою прийнятих до куреня оунівців займалися інструктори на чолі з майором колишньої польської армії Є.Побігущим (псевдонім – "Рен"). У березні 1941 року Є.Побігущий підготував собі 15 помічників-інструкторів, які з травня місяця розпочали разом з майором загальну підготовку бійців батальйону⁸⁹. Весь інструктаж, команди та накази віддавалися українською мовою, командири

були українцями (переважно колишні польські старшини резерву). Адміністрація табору також була українською, що створювало належний моральний клімат у ході навчань. Німцями були лише зв'язкові офіцери й унтерофіцери, які допомагали українцям в ознайомленні з німецькою зброєю та новою німецькою тактикою ведення бою. Загалом німці ставилися до бійців-добровольців дуже тактовно та коректно, тому жодних непорозумінь між ними й українцями не виникало ⁹⁰.

Командир "Роланду" Євген Побігуший після війни детально описував у своїх мемуарах процес вишколу батальйону. Його спогади відкривають перед допитливим читачем окремі цікаві моменти пов'язані зі створенням ДУН, а також дають чудове уявлення про час і атмосферу, в якій відбувалася підготовка українських бійців до війни з Радянським Союзом. "Націоналісти запросили мене до Завберсдорфу, біля Вінернойштату в Австрії, школити там Південну Групу Легіону в характері командира тієї частини ДУНу. Сказали, що праця почнеться з дуже малої групи людей, яких треба буде школити не лише на старшин та підстаршин, але й на майбутніх командирів більших з'єднань, бо з тої малої частини розростатиметься колись українська армія, по волі чи проти волі наших тимчасових опікунів. Вишкіл мусить проводитися в строгій таємниці перед большевицькою розвідкою, бо до війни ще декілька місяців. Вишкіл почався в половині травня 1941 р. Важко собі уявити працю вишколу, коли розглянути умовини, в яких він відбувався. В гарному, хоч старенькому замкові, було місце на одну сотню, але дуже трудно помістити там "Легіон". На поля виходити не було дозволено (до вибуху війни), отже школити треба було на подвір'ї в садочку, довгому

на 100 і широкому на 80 метрів. Початок промовляв би за те, що в тих умовах не вдасться нічого зробити. Зроблено, одначе. Зроблено тому, що всі до одного, що туди прибули, мали фанатизм націоналістів. Той фанатизм змінив також рекрутів в інструкторів... Від першого дня служби починалися зайняття молитвою за волю України, і праця кінчалася молитвою за її кращу долю. Старшини мусили здебільшого вставати раніше за рекрутів. Харчі були однакові для всіх. Однострої також однакові, лише з нашивками для старшин і підстаршин" ⁹¹.

Під час проведення вишкільних вправ особливу увагу приділяли правилам маскування, необхідним для виконання диверсійних завдань в тилу ворога⁹². Загалом вся підготовка проходила шість тижнів.

З неабияким піднесенням тимчасові мешканці замку Завберсдорф дізналися про початок війни Німеччини проти СРСР. На світанку 22 червня 1941 р. на плацу перед казармами було урочисто піднято український прапор і виконано національний гімн. Від того моменту навчання добровольців проводилося з подвоєною енергією та інтенсивністю ⁹³.

Після завершення курсу підготовки бійці батальйону отримали нові суконні уніформи зразка 1930 р. рядового складу колишньої чехословацької армії. Шерстяні мундири кольору хакі, із застібкою на шість гудзиків, мали прямі накладні грудні та скошені прорізи бокові кишені з трисекційними клапанами. Емблема на гудзиках зображала два перехрещені мечі, вістрями піднятими вгору ⁹⁴. На стоячій формі комірці було закріплено темно-червоні петлиці у вигляді "зубчатки", яку використовували ще в 1918-1919 рр. в УГА. Петлиці були однаково темно-червоні для всіх звань, у підстаршин (вістунів і десятників) вони мали кант з жовтого сукна, а від

бунчужного до сотника включно "зубчатка" обшивалася золоченим шнуром діаметром 1,5–2 мм. Тільки комбат майор Побігущий і керівник південної групи ДУН полковник Р.Ярий мали зубчатку накладену на жовті суконні чотирикутні клапани⁹⁵. Відзнаками для старшин і підстаршин слугували сріблясті опаски нашиті трохи вище від манжетів обох рукавів. Окрім всього перерахованого, у батальйонних офіцерів на правому плечі були погонижгути з вузького подвійного сріблястого шнурка. Ще однією, винятково старшинською відзнакою, служив ремінь з наплічною портупеєю. Перед відправкою на фронт для того, щоб однозначно задекларувати за кого воює загін, на лівому рукаві закріплювалися жовті пов'язки з написом, зробленим чорною фарбою в три рядки "Im Dienst der Deutschen Wehrmacht" ("На службі німецьких збройних сил"). Як головний убір бійці "Роланда" одержували чеські пілоти хакі з українською кокардою - золотистою розеткою з оунівським тризубом* на блакитному фоні. У деяких авторів можна знайти твердження про те, що інколи "роландисти" використовували також і старі кокарди Легіону Січових стрільців, які збереглися на складах колишньої австрійської армії⁹⁶. Разом з пілотками стрільці могли користуватися сталевими австрійськими шоломами періоду Першої світової війни⁹⁷. Озброєння куреня складалося з легкої німецької піхотної зброї та двох чеських кулеметів⁹⁸.

Таким чином, за два місяці до вибуху німецько-радянської війни було організовано два українські батальйони, які разом з німецькими частинами провели ґрунтовну підготовку до ведення бойових дій.

* В оунівському тризубі замість середнього "зуба" зображувався двосічний меч.

Особовий склад обох формувань був доволі слабо озброєний, але непогано обмундирований. У ході вишколу добровольці оволоділи технікою ведення бою в містах, досконало вивчили правила маскування, прийоми ведення розвідувально-підривної діяльності та саперну справу; отримали навички керування відділеннями, взводами і ротами. Загалом добровольці були готові до виконання будь-яких завдань, які перед війною визначалися для українських куренів командуванням абверу і лише чекали початку великої битви за панування над європейським Сходом.

¹ Детальніше див. *Ляхович С.* Діяльність ОУН у Лондоні в 1933-1935 роках // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 907-925.

² *Зеленко К.* Великобританія і Україна. Деякі аспекти українсько-британських стосунків в першій половині ХХ століття та Євген Коновалець і ОУН в освітленні дипломатичних документів - спроба інтерпретації // Там само. – С. 901–902.

³ *Кучерук О.* Останній паспорт Євгена Коновальця. (До генези українсько-литовських стосунків між двома світовими війнами) // Міжнародний науковий конгрес "Українська історична наука на порозі ХХІ століття". Чернівці, 16–18 травня 2000 р. Доповіді та повідомлення / Українське історичне товариство, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Відповід. редактори Л.Винар, Ю.Макар. – Чернівці: Рута, 2001. – Т.1. – С. 392.

⁴ *Кучерук О.* Останній паспорт Євгена Коновальця. (До генези українсько-литовських стосунків між двома світовими війнами). – С. 392–394.

⁵ Там само.

⁶ *Гайвас Я.* Українсько-німецькі стосунки під час Другої світової війни // Сучасність. – 1985. – ч. 10. – С. 62–64.

⁷ *Лисяк-Рудницький І.* Націоналізм // Лисяк-Рудницький І.

- Історичні есе. – Т. 2. – К.: Основи, 1994. – С. 258–259.
- ⁸ ЦДАВО України, ф. 4628, оп. 1, спр. 10, арк. 107.
- ⁹ Там само.
- ¹⁰ Там само, арк. 108.
- ¹¹ Там само, арк. 109-110.
- ¹² *Каменецький І.* Українське питання в німецькій зовнішній політиці між двома світовими війнами // Євген Коновалець та його доба. м С. 855.
- ¹³ *Петрів І.* За іудині срібняки. - К.: Товариство "Україна". – 1971. – С. 6.
- ¹⁴ *Боляновський А.* Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945). – Львів, 2003. – С. 24.
- ¹⁵ *Whitting С.* Canaris. – New York, 1973. – P. 241.
- ¹⁶ ЦДАВО України, ф.4628, оп. 1, спр. 10, арк. 6–11.
- ¹⁷ *Райле О.* Тайная война. Секретные операции абвера на Западе и Востоке (1921–1945). – Москва, 2002. – С. 106–107.
- ¹⁸ Там само, С. 107.
- ¹⁹ *Боляновський А.* Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945). С.23.
- ²⁰ *Волков А., Славин С.* Адмирал Канарис - "Железный" адмирал. – С. 316.
- ²¹ *Боляновський А.* Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945). – С.26.
- ²² Там само. – С.26-27.
- ²³ Там само.
- ²⁴ *Ржезач Т., Цуркан В.* Розшукуються... – К., 1989. – С. 130.
- ²⁵ *Косик В.* Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – С. 72.
- ²⁶ *Волков А., Славин С.* Адмирал Канарис - "Железный" адмирал. – С. 336.
- ²⁷ *Трофимович В.В.* Історія військових формувань ОУН (1939-1942 рр). – Львів, 1994. – С. 4.
- ²⁸ *Ржезач Т., Цуркан В.* Розшукуються... – С. 131.
- ²⁹ *Киричук Ю.А.* Місце терору у визвольній боротьбі УВО–ОУН // Політичний терор і тероризм в Україні. – С. 572.
- ³⁰ *Боляновський А.* Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939-1945). – С.28.
- ³¹ Там само.
- ³² *Райле О.* Тайная война. – С. 108.
- ³³ Проэктор Д.М. Агрессия и катастрофа. – М., 1968. – С. 182.

- ³⁴ *Стецько Я.* 30 червня 1941 року. – С. 124–125.
- ³⁵ *Шанковський Л.* Українська Галицька армія. Воєнно-історична студія. - Львів, 1999. – С. 73–74.
- ³⁶ *Дружини Українських Націоналістів у 1941–1942 роках.* – Мюнхен, 1953. – С. 4.
- ³⁷ ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 6, спр. 162, арк. 41.
- ³⁸ *Нація в поході.* № 9–10, липень, 1941.
- ³⁹ ЦДАВО України, ф. 3959, оп. 2, спр. 12, арк. 18.
- ⁴⁰ *Грицак Я.Й.* Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. – К.: Генеза, 2000. – С. 216.
- ⁴¹ ЦДАВО України, ф. 3959, оп. 2, спр. 45, арк. 22.
- ⁴² *Мотука G.* Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraińskie 1943–1948. – Warszawa, 1999. – S. 86.
- ⁴³ *Коваленко І.М.* Українська проблема в планах німецької політики // *Ідея і чин.* – № 1. – 1942. – С. 10.
- ⁴⁴ *Грицак Я.Й.* Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. – С. 221.
- ⁴⁵ *У лавах дружинників: спогади учасників (упорядковані Мирославом Кальбою).* – С. 7.
- ⁴⁶ *Книш З.* Б'є дванадцята: спогади й матеріали до діяння ОУН напередодні німецько-московської війни 1941 року. – Торонто: Срібна сурма, 1970. – С. 184–185.
- ⁴⁷ *Дробязко С.* Восточные легионы и казачьи части в вермахте. Униформа, вооружение, организация. – М.: АСТ, 1999. – С. 4–5.
- ⁴⁸ *Шанковський Л.* Похідні групи ОУН. - Мюнхен: Наша книгозбірня, 1958. – С. 16.
- ⁴⁹ ЦДАГО України, ф. 57, оп. 4, спр. 3, арк. 11.
- ⁵⁰ ЦДАВО України, ф. 3959, оп. 2, спр. 67-а, арк. 22-23.
- ⁵¹ ЦДАГО України, ф. 263, спр. 49830, т. 1, арк. 36-38
- ⁵² *Ihnytskyj R.* Deutschland und die Ukraine 1934–1945. – V. 2. – S. 140.
- ⁵³ *Лебедь М.* До зв'язків ОУН-Бандери з німецьким військом // *Свобода.* – Джерзі Сіті. – ч. 3. – 11. 06. 1966.
- ⁵⁴ *Йовик І.* Нескорена армія. Із щоденника хорунжого УПА. – Київ, 1995. – С. 13.
- ⁵⁵ *Боляновський А.* Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945). – С.51.
- ⁵⁶ *Бандера С.* Командир-провідник. (Слідами славної пам'яті Романа Шухевича) // *Бандера С.* Перспективи української революції. - С. 293.
- ⁵⁷ *Лебедь М.* Дружини Українських Націоналістів у роках

- 1941–42. – С. 58.
- ⁵⁸ ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 6, спр. 154, арк. 2.
- ⁵⁹ *Torzecki R.* Kwestia ukrańska w polityce III Rzeszy. 1933–1945. – S. 265-266.
- ⁶⁰ *Brockford W.* Geheimkomandos des zweiten Weltkrieges. – S. 129.
- ⁶¹ *Боляновський А.* Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945). – С.53.
- ⁶² *Гунчак Т.* У мундирах ворога. - К.: Час України, 1993. – С. 7.
- ⁶³ *Лебедь М.* До зв'язків ОУН-Бандери з німецьким військом // Свобода. – Джерзі Сіті. – ч. 3. – 11. 06. 1966.
- ⁶⁴ *Трофимович В.В.* Історія військових формувань ОУН (1939–1942 рр.). м Львів, 1994. – С. 6.
- ⁶⁵ *Кальба М.* У 50-ліття Дружин Українських Націоналістів // Визвольний шлях. – Лондон, 1991. – № 7. – С. 849.
- ⁶⁶ *Кальба М.* Ми присягали Україні. ДУН 1941–1943. – Львів, 1999. – С. 23.
- ⁶⁷ Там само, С. 24–25.
- ⁶⁸ Там само, С. 26.
- ⁶⁹ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 24, арк. 2.
- ⁷⁰ У лавах дружинників: спогади учасників (упорядковані *Мирославом Кальбою*) – С. 63.
- ⁷¹ *Сорока П.* Вишкіл ДУН на фільварку Квель у 1941 році // Визвольний шлях. – 1993. – Кн. 4. – С. 481.
- ⁷² Там само, С. 482.
- ⁷³ Там само, кн. 5. – С. 610.
- ⁷⁴ Там само.
- ⁷⁵ Там самое, кн. 5. – С. 611.
- ⁷⁶ Там само, кн. 5. – С. 611-612.
- ⁷⁷ Там само, кн. 5. – С. 613.
- ⁷⁸ *Лебедь М.* Дружини Українських Націоналістів у роках 1941–42. – С. 27.
- ⁷⁹ *Дужий П.* Роман Шухевич - політик, воїн. – С. 89.
- ⁸⁰ *Бойцун Р.* Легіон ДУН. (Дружин Українських Націоналістів) // Вісті комбатантів. – № 5-6. Торонто – Нью-Йорк, 1982. – С. 47.
- ⁸¹ *Боляновський А.* Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945). – С.57.
- ⁸² *Кристенсен К.* Волю Україні. Розповідь про Миколу Радейка. – К.: Смолоскип, 1999. – С. 55.
- ⁸³ *Дробязко С., Каращук А.* Пехота вермахта. Уніформа,

вооружение, организация. – М.: АСТ, 1999. – С. 12.

⁸⁴ Дробязко С., Карацук А. Восточные добровольцы в вермахте, полиции и СС. Униформа, вооружение, организация. – М.: АСТ, 2000. – С. 28.

⁸⁵ Музычук С. Батальоны "Nachtigall" и "Rolland" (Дружины украинских националистов) // *Форменная одежда*. – Ровно, 1999. – № 3. – С. 27–28.

⁸⁶ Кальба М. ДУН. – Детройт, 1992. – С. 32.

⁸⁷ Кальба М. Ми присягали Україні, ДУН 1941–1943. – С. 34.

⁸⁸ Дробязко С., Карацук А. Восточные добровольцы в вермахте, полиции и СС. Униформа, вооружение, организация. – С. 42.

⁸⁹ Кальба М. Ми присягали Україні, ДУН 1941–1943. – С. 35.

⁹⁰ Дружини Українських Націоналістів у 1941–1942 роках. – С. 12.

⁹¹ Там само. – С. 12–13.

⁹² Лебедь М. До зв'язків ОУН-Бандери з німецьким військом. // *Свобода*. – Джерзі Сіті. – ч. 3. v 11. 06. 1966.

⁹³ Дружини Українських Націоналістів у 1941–1942 роках. – С. 14.

⁹⁴ Музычук С., Марчук И. Роланд. 1941. – *Форменная одежда. Однострій*. – Ровно, 2002. – № 7. – С. 41.

⁹⁵ Там само.

⁹⁶ Дробязко С., Карацук А. Восточные добровольцы в вермахте, полиции и СС. Униформа, вооружение, организация. – С. 28.

⁹⁷ Музычук С. Батальоны "Nachtigall" и "Rolland" (Дружины украинских националистов) // *Форменная одежда*. – Ровно, 1999. – № 3. – С. 27–28.

⁹⁸ Кальба М. У 50-ліття Дружин Українських Націоналістів // *Визвольний шлях*. – Лондон, 1991. – № 8. – С. 967–968.

4. 2. Бойова діяльність куренів "Нахтігаль" і "Роланд"

Завершивши розгром найпотужнішої держави континентальної Європи, А.Гітлер, згідно із задумами описаними в "Майн кампф", повернув "свої погляди на Схід" ¹. Два імперіалістичні хижакі, які рік за роком підкрадалися один до одного, змітаю-